

تدابیر جایگزین در اسناد بین‌المللی

مبزه باقوی
دادبار ناظر زندان دادسرای عبوی و انقلاب مشهد
بخش دوم و باایی

اشاره

در بخش پیشین، ضمن اشاره به سیاست‌های عدالت کیفری در رابطه با مشکلات زندان، در فصل مجزا کلیات اصول و قواعد توکیو در خصوص تدابیر جایگزین در اسناد بین‌المللی و مرحله پیش از محاکمه و همچنین مرحله محاکمه و تعیین مجازات به طور مفصل پرداخته شد. در این شماره نیز مراحل پس از محاکمه و اجرای مجازات‌های جایگزین، مشارکت اجتماعی و تحقیقات برنامه ریزی بسط می‌یابد.

◆ فصل چهارم - مرحله پس از محاکمه

در آن داده شود. مجرمین باید در صورت نیاز از نظر روانی، اجتماعی و جسمی مورد مساعدت قرار گیرند و به آنها فرصت داده شود تا ارتباط خود را با جامعه تقویت کنند تا ادغام مجدد آنها در جامعه تسهیل شود.

قاضی یا مقام صالح مستقل باید تعدادی از مجازات‌های جایگزین حبس برای بعد از صدور حکم را در اختیار خود داشته باشد تا بتواند به مجرم کمک کند تا هرچه زودتر به جامعه بازگردد. جایگزین‌های پس از صدور حکم می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

دوره اجرای اقدام جایگزین نباید بیشتر از مدتی باشد که توسط مقام صالح طبق قانون تعیین شده است. در صورتی که مجرم به نحو مناسبی به مجازات جایگزین پاسخ دهد دوره مجازات جایگزین باید خاتمه یابد.

الف) مرخصی دادن به زندانیان
ب) آزادی به شرط کار یا تحصیل
ج) اشکال مختلف آزادی مشروط
ت) عفو

قاضی یا مقام صالح مستقل در صورت تعیین شرایطی که باید توسط مجرم رعایت شود باید نیاز جامعه، حقوق مجرم و حقوق قربانی جرم را مورد توجه قرار دهد.

تصمیم‌گیری در مورد جایگزین‌های پس از صدور حکم به استثنای مورد عفو باید توسط قاضی یا یک مقام صالح مستقل و براساس درخواست مجرم به عمل آید و تا حد امکان در کمترین زمان صورت پذیرد.

شرایطی که قاضی در حکم خود تعیین می‌کند باید عملی، دقیق و صریح و تا حد ممکن کم باشد و از تحمیل شرایط غیر ضروری خودداری شود. هدف از تعیین شرایط باید این باشد که احتمال وقوع جرم مجدد را کاهش دهد و فرصت مجرم برای بازگشت به جامعه را افزایش دهد و در عین حال به خواسته‌های قربانی جرم نیز توجه شود.

◆ فصل پنجم

اجرای مجازات‌های جایگزین

شرایط حاکم بر اجرای مجازات جایگزین باید با شروع مجازات هم به صورت شفاهی و هم به صورت کتبی به مجرم توضیح داده شود و مجرم باید از حقوق و تعهدات خود در زمان اجرای مجازات جایگزین بخوبی مطلع شود. قاضی باید طبق مقرراتی که در قانون مشخص شده است و با توجه به پیشرفت‌هایی که مجرم در خلال اجرای مجازات جایگزین حاصل کرده است شرایط حاکم بر اجرای مجازات را تغییر دهد و یا آن را اصلاح کند.

یکی از مباحث عمده در اجرای مجازات جایگزین مسئله نظارت است. هدف از نظارت باید این باشد که احتمال ارتکاب جرم کاهش یابد و به مجرم کمک کند تا به جامعه بازگردد و به هر شکل ممکن امکان برگشت وی به ارتکاب جرم را به حداقل برساند. در صورتی که در یک مجازات جایگزین مسئله نظارت پیش بینی شده باشد، این امر باید توسط فردی صالح و تحت شرایط خاصی که در قانون مقرر شده است صورت گیرد. در تعیین یک اقدام جایگزین بهترین حالت نظارت باید براساس هر پرونده به صورت خاص به کار رود. نظارت باید در فواصل منظم مورد ارزیابی قرار گیرد و در صورت لزوم اصلاح شود یا تغییراتی

محلی و درمان‌های تخصصی برای گروه‌های مختلف مجرمین استفاده کند تا نیازهای مجرمین به نحو مؤثری تامین شود.

درمان مجرمین باید توسط افراد متخصصی صورت گیرد که آموزش مناسب دیده‌اند و دارای تجربه عملی هستند. در صورتی که قاضی تشخیص دهد درمان مجرم ضروری است باید تلاش کند تا سابقه مجرم، شخصیت وی، استعداد، هوش، ارزش‌ها و به ویژه اوضاع و احوالی را که منتهی به ارتکاب جرم شده است مورد شناسایی قرار دهد. برای هر مجرم باید یک پرونده در این خصوص تهیه شود و در اختیار قاضی باشد.

همچنانکه قبلاً گفته شد نقض شرایطی که مجرم باید رعایت کند ممکن است منتهی به تغییر و یا لغو مجازات جایگزین شود. در این صورت اصلاح یا لغو مجازات جایگزین باید صرفاً توسط قاضی صورت گیرد و این امر باید پس از بررسی کامل و دقیق وقایعی که مجرم و ناظر وی در این خصوص اظهار می‌دارند صورت گیرد.

عدم موفقیت در اجرای مجازات جایگزین نباید به خودی خود منتهی به اجرای مجازات حبس شود. قاضی باید در صورت لغو مجازات جایگزین تلاش کند تا از یک مجازات جایگزین دیگر استفاده کند. استفاده از مجازات حبس باید تنها زمانی صورت گیرد که سایر مجازات‌های جایگزین مناسب نباشند. اختیار محبوس کردن مجرمی که تحت نظارت قرار داشته و شرایط را نقض کرده است باید در قانون به طور دقیق و واضح مشخص شود.

در صورت تغییر یا اصلاح یک مجازات جایگزین، مجرم باید این حق را داشته باشد که درخواست تجدیدنظر خود را به یک مقام قضایی یا یک مقام مستقل دیگر ارائه دهد تا مورد رسیدگی قرار گیرد.

◆ فصل ششم - کارکنان

مسئله به کارگیری کارکنان برای اجرای مجازات‌های جایگزین باید مورد توجه ویژه قرار گیرد. در استخدام کارکنان نباید هیچگونه تبعیضی از حیث نژاد، رنگ، جنسیت، سن، زبان، مذهب، اعتقادات سیاسی و یا غیره، منشا ملی یا اجتماعی، اموال و دارایی، تولد یا سایر خصوصیات وجود داشته باشد. در استخدام کارکنان، تنوع مجرمینی که باید مورد نظارت آنان قرار گیرند مسئله‌ای است که باید مورد توجه قرار گیرد.

اشخاصی که استخدام می‌شوند تا مجازات جایگزین را به اجرا در آورند باید از نظر شخصیتی مناسب باشند و در صورت امکان آموزش تخصصی و تجربه عملی داشته باشند. این شرایط باید بطور واضح به موجب قانون مشخص شوند.

به منظور تامین و نگهداری کارکنان واجد شرایط و متخصص، باید خدمات مناسب، حقوق کافی و مزایای

مناسب با ماهیت کار آنان در نظر گرفته شود و فرصت‌هایی باید برای آنان فراهم شود تا امکان رشد شغلی و حرفه‌ای خود را داشته باشند.

هدف از آموزش کارکنان باید این باشد که آنان با مسئولیت خود در خصوص اصلاح مجرمین، تامین حقوق آنان و حفظ امنیت اجتماع آشنا شوند. کارکنان باید قبل از شروع کار خود آموزش‌های لازم در مورد ماهیت مجازات جایگزین، هدف از نظارت و وضعیت‌های مختلف اجرای یک مجازات جایگزین را دریافت کنند. پس از شروع به کار نیز کارکنان باید دانش تخصصی خود را حفظ کنند و آن را از طریق آموزش‌های جدید و مداوم بهبود بخشند.

در ماده ۳۹ قواعد اروپا نیز مقرر شده است که کارکنانی که مسئول اجرای مجازات جایگزین هستند باید آموزش کافی داشته باشند و به آنها اطلاعات کافی داده شود تا آنها را قادر سازد تا درک واقعی از حوزه فعالیت خود و وظایف عملی و ضروریات اخلاقی کار خود داشته باشند.

◆ فصل هفتم - مشارکت اجتماعی

مشارکت مردم باید به عنوان مهم‌ترین عامل در بهبود روابط بین مجرمین که اقدام جایگزین در مورد آنها اجرا می‌شود و خانواده و اجتماع آنان در نظر گرفته شود. علاوه بر این مؤسسات دولتی، بخش خصوصی و عموم مردم باید تشویق شوند که از سازمان‌های مجری مجازات‌های جایگزین حمایت به عمل آورند.

برای آگاه نمودن افکار عمومی به لزوم مشارکت در اجرای اقدامات جایگزین تشکیل سمینار، همایش و انجام سخنرانی باید به طور منظم صورت گیرد و رسانه‌های جمعی برای افزایش آگاهی‌های عمومی در این زمینه باید مورد استفاده قرار گیرند.

بدین ترتیب هر تلاشی که برای شناسایی و اجرای مجازات‌های جایگزین نزد افکار عمومی مؤثر باشد باید بصورت مرتب انجام شود.

در مواد ۴۴ و ۴۶ قواعد اروپا نیز مقرر شده است که باید اطلاعات کافی در مورد ماهیت و محتوای مجازات‌های جایگزین و راه‌های مختلف اجرای آن منتشر شود به طوری که عموم مردم بتوانند این مجازات‌ها را درک کنند و بپذیرند که مجازات‌های جایگزین عکس‌العملی کافی و قابل اعتماد در قبال رفتار مجرمانه است.

در صورتی که اجرای مجازات جایگزین توسط افراد داوطلب صورت گیرد، این افراد باید با دقت کافی انتخاب شوند و براساس استعداد و صلاحیت‌های ذاتی خود به کار گرفته شوند.

این افراد باید به نحو مناسبی آموزش ببینند و علاوه بر این علیه حادثه، ضرب و جرح و مسئولیت مدنی در زمان انجام وظیفه خود بیمه شوند و افکار عمومی باید از خدماتی که آنها برای رفاه حال جامعه انجام می‌دهند مطلع شوند.

◆ فصل هشتم - تحقیقات و برنامه ریزی

به موجب قواعد توکیو باید تلاش شود تا بخش عمومی و خصوصی در انجام تحقیقات در خصوص مجازات های جایگزین مشارکت کنند. تحقیقات در مورد مسائلی که ارباب رجوع، شاغلین و سیاستگذاران جامعه در طی اجرای مجازات های جایگزین با آن مواجه شده اند باید به صورت منظم انجام شود و در این خصوص باید مکانیزم هایی برای جمع آوری و تجزیه و تحلیل آمار و اطلاعات در مورد اجرای مجازات های جایگزین در سیستم قضایی ایجاد شود. به منظور اجرای مؤثرتر مجازات های جایگزین باید ارزیابی های منظمی در مورد نتایج حاصله از اجرای اینگونه مجازات ها صورت گیرد.

علاوه بر این باید تلاش هایی برای افزایش همکاری علمی بین کشورها در زمینه مجازات های جایگزین صورت گیرد و تحقیق، آموزش، مساعدت فنی و مبادله اطلاعات بین کشورهای عضو در مورد مجازات های جایگزین باید تقویت شود. این امر باید از طریق مؤسسات سازمان ملل برای پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمین با همکاری نزدیک با «شعبه پیشگیری از جرم و عدالت کیفری مرکز توسعه اجتماعی و امور انسانی دبیرخانه سازمان ملل» صورت گیرد.^۱

مطالعات تطبیقی و هماهنگ کردن قوانین کشورهای عضو باید به منظور افزایش تعداد انتخاب هایی که قضات در مورد مجازات های جایگزین دارند افزایش یابد.

تحقیقاتی که در خصوص اجرای مجازات های جایگزین در کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه انجام شده است حاکی از آن است که در کشورهای غربی تلاشهای زیادی برای افزایش انتخاب های مجازات جایگزین صورت گرفته است و اقسام مختلفی از مجازات های جایگزین در این کشورها از مرحله قبل از محاکمه تا مرحله پس از صدور حکم وجود دارد.

به عنوان مثال در انگلستان قاضی در هنگام تعیین مجازات با توجه به نوع و شدت جرم طیف وسیعی از مجازات های جایگزین را در اختیار دارد و می تواند با استفاده از آنها اقدام به صدور حکم کند.

این در حالی است که تحقیقاتی که در ۲۱ کشور در حال توسعه در آفریقا، خاورمیانه، آسیای جنوب شرقی و آمریکای لاتین به عمل آمده است حاکی از آن است که در قوانین این کشورها مقررات اندکی در مورد مجازات های جایگزین وجود دارد و در صورتی که قاضی بخواهد غیر از مجازات حبس، مجازاتی تعیین کند نهایتاً می تواند در مورد جرایم کم اهمیت اقدام به صدور حکم تعلیقی کند و در بسیاری از کشورهای در حال توسعه تعلیق مراقبتی^۲ امری ناشناخته است.^۳ این امر نشان دهنده اهمیت استفاده از تجربیات سایر کشورها در زمینه ایجاد، توسعه و اجرای مجازات های جایگزین است.

◆ نتیجه گیری

زمانی که آزادی شخصی سلب می شود حتی اگر سلب آزادی برای مدتی محدود باشد ممکن است مسائل مربوط به حقوق بشر مطرح شود. به همین علت اسنادی بین المللی تدوین شده اند تا مقرراتی را برای استفاده از مجازات های جایگزین حبس مقرر کنند. اما مسائل حقوق بشر تنها محدود به مجازات حبس نیست. مجرمینی که در زندان نیستند و در مورد آنها مجازات جایگزین تعیین شده است نیز ممکن است در حدود تعیین شده در حکم تحت نظارت و کنترل باشند. ممکن است محدودیت ها و شرایط خاصی برای آنها مقرر شده باشد و افراد نظارت کننده بر آنها اطلاعاتی در مورد رفتار و عملکرد آنان جمع آوری کنند. اگر آنها شرایطی را که در حکم تعیین شده است رعایت نکنند ممکن است با نتایج شدیدی از جمله حبس مواجه شوند. در مورد مجازات های جایگزین حبس به صورت خدمات اجتماعی باید دقت شود از کار اجباری یا کاری که باعث تحقیر یا اهانت به مردم شود خودداری گردد. با توجه به اینکه کار اجباری به موجب کنوانسیون بین المللی کار^۴ ممنوع اعلام شده است بنابراین کار مجرمین باید همیشه با رضایت آنان باشد و از استثمار آنان خودداری شود.

بدین ترتیب حمایت هایی اساسی لازم است تا مانع سوء استفاده از حقوق بشر شود و حیثیت افرادی که در حال تحمل مجازات جایگزین هستند حفظ شود. مجمع عمومی سازمان ملل در قطعنامه خود موسوم به قواعد توکیو تضمین هایی را مقرر کرده است تا اطمینان حاصل شود مجازات های جایگزین در یک چارچوب قانونی روشن و به طور عادلانه مورد استفاده قرار گرفته اند و حقوق مجرم در آن رعایت شده است و مجرم می تواند در صورتی که اعتقاد داشته باشد حقوق وی در هر یک از مراحل رسیدگی نقض شده است به یک مکانیزم بالاتر جهت ارائه شکایت مراجعه کند. علاوه بر این در صورتی که شرایطی در حکم مقرر شده باشد نتیجه تخلف از شرایط نیز باید به طور دقیق و واضح به مجرم توضیح داده شود.

به موجب قواعد توکیو، این قواعد باید بدون هیچگونه تبعیضی از حیث جنسیت، سن، مذهب و... در مورد مجرمین اجرا شود و به منظور ایجاد قابلیت انعطاف بیشتر منطبق با ماهیت و شدت جرم، شخصیت و سابقه مجرم، لزوم حفظ امنیت جامعه و اجتناب از مجازات حبس در موارد غیر ضروری، سیستم قضایی باید طیف وسیعی از مجازات های جایگزین را از قبل از محاکمه تا بعد از آن ایجاد کند. ایجاد مجازات های جایگزین جدید باید مورد تشویق قرار گیرد و استفاده از آنها باید به طور منظم مورد ارزیابی قرار گیرد. علاوه بر قواعد توکیو که در سطح بین المللی مقرر گردیده است، قواعد اروپا در سطح منطقه ای نیز تضمین هایی را برای حفظ حقوق افرادی که تحت مجازات جایگزین قرار گرفته اند مقرر کرده است. به موجب

این قواعد نیز تحمیل مجازات جایگزین باید در قانون مشخص شود و زمانی که مجرم در انجام شرایطی که برای وی مقرر شده است کوتاهی کند، مجازات جایگزین نباید خودبخود تبدیل به مجازات حبس شود بلکه تصمیم گیری در این خصوص باید پس از اخذ توضیحات از مجرم و ناظر توسط مقام قضایی صورت گیرد.

موضوع دیگری که در مجازات های جایگزین قابل توجه است این است که در برخی کشورها در حال حاضر جایگزین هایی وجود دارد که قاضی می تواند در هر مرحله از رسیدگی آنها را مورد استفاده قرار دهد. بنابراین کار اساسی این کشورها ایجاد جایگزین های جدید و ارزیابی نتایج حاصل از اجرای آنهاست. مسئله در جایی است که در قانون یک کشور (نظیر ایران) انتخاب های متعددی برای مجازات های جایگزین پیش بینی نشده باشد. بدین ترتیب اولین قدم در این صورت باید آماده کردن مردم برای پذیرش جایگزین ها به عنوان مجازات باشد.

مردم اکثراً از وقوع جرم نگران هستند و مایلند که زندان را برای محافظت خود از جرم و خشونت داشته باشند اما در عین حال از مشکلاتی که در زندان ها وجود دارد از قبیل بیماری هایی نظیر ایدز، شلوغی زندان ها و عدم امکان اجرای برنامه های اصلاحی در زندان نیز آگاه هستند. بنابراین لازم است که افکار عمومی این حقیقت را دریابد که زندان تنها مجازات مناسب برای جرم نیست و مجازات های جایگزین برای کاهش خسارت اجتماعی و کاهش رفتار مجرمانه ضروری است.

در عین حال اصلاح سایر بخش های حقوقی نیز باید مورد توجه قرار گیرد. قانونگذاری در این زمینه به تنهایی کافی نیست. این تصور اشتباهی است که قانون مناسب باعث توسعه اجرای مجازات های جایگزین در جامعه می شود. اجرای مجازات های جایگزین تا حد زیادی بستگی به زیر ساخت های اجتماعی دارد به عنوان مثال شیوع رشوه و فساد اداری یک خطر اساسی است که ممکن است اجرای صحیح مجازات های جایگزین را دچار اختلال کند.

◆ پیشنهاد های زیر می تواند برای ایجاد، توسعه و اجرای مجازات های جایگزین مفید باشد

الف) آگاه کردن مردم از مشکلات استفاده از مجازات زندان به عنوان مثال از طریق سخنرانی، رسانه های گروهی به خصوص رادیو و تلویزیون و تهیه سریال های تلویزیونی در این زمینه و نشان دادن اینکه در سایر کشورها چه مجازات هایی در مورد مجرمین اجرا می شود و انتشار داستان هایی از تجربه خوب افرادی که به جای مجازات حبس در مورد آنها از مجازات جایگزین استفاده شده است، همچنین از طریق مصاحبه با مدیران زندان و زندانیانی که سابقاً در زندان بوده اند.

ب) تحلیل وضعیت قانونی فعلی برای قضات و روشن کردن این موضوع که با قوانین فعلی نیز می وان از مجازات های جایگزین استفاده نمود برای مثال وجود ماده ۷۲۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ که به موجب آن قاضی دادگاه می تواند با ملاحظه خصوصیات جرم و مجرم و دفعات ارتکاب جرم در موقع صدور حکم در صورت لزوم از مقررات مربوط به تخفیف، تعلیق و مجازات های تکمیلی و تبدیلی از قبیل قطع موقت خدمات عمومی حسب مورد استفاده نماید.

پ) یافتن حامیانی سرسخت برای استفاده از مجازات های جایگزین.

مسئلاً کارکنان زندان که کار زیاد در زندان را به علت شلوغی بیش از حد به خوبی درک کرده اند می توانند حامیان خوبی در این زمینه باشند. علاوه بر این می توان از هم فکری افرادی که در زمینه بهداشت عمومی تخصص دارند نیز بهره برداری نمود و سایر گروه های که در زمینه مسائل زنان، جوانان و بیماران روحی فعالیت دارند را با توجه به آسیب پذیر بودن این قشر از زندانیان در این زمینه متحد کرد و ابزارهایی برای اجرای مجازات های جایگزین در این زمینه ایجاد نمود.

و سرانجام باید به این مسئله توجه شود که اصلاح سیاست قضایی یک مسئله ایستا نیست. یک اصلاح ممکن است در بطن خود اصلاح دیگری را در پی داشته باشد. همین که بررسی های کاملی در مورد مجازات های جایگزین انجام شود و این مجازات ها به طور وسیع مورد استفاده قرار گیرند، زمینه ای ایجاد می شود تا سایر موضوعاتی که نیاز به اصلاح دارند نیز مورد توجه قرار گیرند برای مثال رفتار با جوانان، لزوم توجه به خواسته های قربانیان جرم و پیشگیری از جرم در جامعه موضوعات دیگری هستند که ارتباطی تنگاتنگ با مجازات های جایگزین حبس دارند و باید در مورد آنها نیز مطالعه و تحقیق صورت گیرد.

پی نوشت ها

۱ - Crime Prevention and Criminal Justice Branch of the Centre for Social Development and Humanitarian Affairs of the United Nations Secretariat.

۲ - International Centre for Prison Studies, King's Collage London, Extracts from Alternatives to Prison in Developing Countries, pp. ۱-۱۰.

۳ - probation.

۴ - International Labour Convcntion.

منابع در دفتر نشریه موجود می باشد.